

MAHMUD KOSHG'ARIY

**Mahmud ibn
Husany ibn
Muhammad
(XI asr)**

Reja:

- 1. Mahmud Koshg'ariyning hayot yo'li**
- 2. Koshg'ariyning ijodiy merosi.**
- 3. “Devoni lug'otit turk”- qomusiy asar.**

Mahmud Koshg'ariy Bolasog'un shahrida dunyoga keladi. Uning to'liq ismi Mahmud ibn Husayn ibn Muhammaddir. Hozirgi Qirg'izistonda Barskon nomida daryo va dovon bor. Ular Issiqko'l atrofida joylashgan.

Маҳмуд Кошғарий «Девону луғотит турк» асарини 469 (1076-77) йилда ёзиб тугаллаган. Муаллиф «Девону луғотит турк» устида ўн беш йилдан мўл ишлаган деган тахмин бор. «Девон»да Ўрта Осиё ерида яшаган туркий халқлар тили таркибига кирган сўзларнинг арабча изоҳли таржимаси берилган. Шундай қилиб, бу китоб қадимий туркий тилининг изоҳли лугати десак бўлади.

Бу китобнинг ягона қўлёзмаси Истамбулда (Туркия) сақланади. Уни кўчирган котиб Муҳаммад бин Абу Бакир Димишқийнинг хабар беришича, у Маҳмуд Кошғарийнинг ўз қўли билан ёзилган нусхасидан кўчириб ёзган.

«Туркий сўзлар девони»да шеърӣ парчалар яхлит ҳолда келтирилмаган. Улар айрим сўзларнинг изоҳи учун фойдаланилган. Шунинг учун ҳам китобда тарқоқ ҳолда учрайди. Биз ушбу китобда уларни йиғиб, маълум бир тартибда таҳлил этишни кўзда тутдик. Бу парчалар ҳозиргача ўзбек тилида насрий таржима орқали бериб келинди. Биз эса уларни назм билан таржима қилишга уриндик.

Бу шеърӣ парчалар мазмун жиҳатидан хилма-хилдир. Уларда жанглар тасвири, қаҳрамонлар тасвифлари, севги туйғулари, табиат манзаралари турли-туман ҳолатларга оид ўғит-насиҳатлар, замон ва кишиларга муносабатларни билдирувчи шеърлар бор. Шеърлар бармоқ вазнида, ниҳоятда фикр ва сўзга зич шаклда ёзилган. Вазни ва қофияларида изчил қонуният қаттиқ сақ-

**Mahmud Koshg'ariy umri davomida
qilgan mashaqqatli mehnati evaziga
qomuschi olim va tolmas sayyoh
bo'lib tanildi. U turkiy til
grammatikasini ishlab chiqqan,
turkcha-arabcha lug'atning ilk
namunasini yaratgan birinchi
tilshunos olimdir.**

- «Devonu lug'ot at-turk» Mahmud Koshg'ariy qoldirgan va turkiy xalqlar uchun bebaho qumaru – merosdir. Bu asarda olim turkiy tildagi so'zlar ma'nosini arab tilida izohlab beradi. Misol sifatida esa xalq tilida mavjud namunalarga murojaat etadi. Muallifning:
 - *«Men bu kitobni maxsus alifbo tartibida hikmatli so'zlar, saj' (qofiyali nasr)lar, maqollar, rajaz (misralari nisbatan uzunroq bo'lgan she'r turi) va nasr deb atalgan adabiy parchalar bilan bezadim... Bu ishda misol tariqasida turklarning tilida qo'llanib kelgan she'rlaridan, shodlik va motam kunlarida qo'llanadigan hikmatli so'zlardan, maqollardan keltirdim », – deyishi bejiz emas.*

«Devonu lugʻot at-turk» asari 1072-yilda yozila boshlagan. Ammo unga kirgan materiallar 15–20 yillar davomida toʻplangan. Mahmud Koshgʻariyning oʻzi: *«Men turklar, turkmanlar, oʻgʻuzlar, chigillar, yagʻmolar, qirgʻizlarning shaharlari, qishloq va yaylovlarini koʻp yillar kezib chiqdim, lugʻatlarini toʻpladim»*, – deb yozadi.

ДЕВОНУ ЛУҒАТИТ ТУРК

(Шеърӣй парчалар)

Келди менга тоғ,
Айдим энди ёт.
Қушқа бўлиб эт,
Сени тилар оч бўри.
(Т. 1. 72)¹

Кўрклик тўнинг ўзингга,
Тотлир ошинг ўзгага.
Қўноққа кўргиз иззат,
Ейсин шаънинг узоққа.
(Т. 1. 80)

Кетди кўзимнинг нури,
У билан танам руҳи.

¹ Қисқартмаларда аввал нашр этилган жой, сўнг том ва бет кўрсатилган.

- *«Devonu lugʻot at-turk» («Turkiy tillar lugʻatlari») deb nom berilgan. U Abulqosim Abdulloh binni Muhammad al-Muqtadoga bagʻishlangan. Mahmud Koshgʻariy turk tilining nozik bilimdoni va tolmas targʻibotchisidir. U «arab tili bilan ikki uloqchi ot singari teng poyga qilib, oʻzib borayotgan turk tilini» koʻklarga koʻtaradi, uning oʻziga xos xususiyatlarini mahorat bilan koʻrsatib beradi.*

- «Devonu lugʻot at-turk» XI asrda yozilgan boʻlsa-da, unda jamlangan badiiy parchalar turkiy xalqlar adabiyotining ancha qadimgi davrlarida vujudga kelgan. Ular xalq ogʻzaki ijodining juda qadimiy namunalaridir. Ularda turkiy xalqlarning urf-odatlar, ishonch-eʼtiqodlar, marosimlari bilan bogʻlanib ketadigan badiiy lavhalar koʻp. Ularning bir qismi bevosita tarixiy mavzularga bagʻishlangan.

- Shuningdek, ayrim adabiy hodisalar haqida maxsus izohlar bergan.
- Jumladan: *Yir* – kuy, maqom... Ko‘pincha bu so‘z she‘rga nisbatan qo‘llanadi. Bu so‘z *ir* tarzida ham talaffuz qilinadi.
- *Qo‘shug‘* – she‘r, qasida, qo‘shiq. «Devon»ga kirgan adabiy shakllarning asosiy qismini *to‘rtliklar* tashkil qiladi. Adabiyotda to‘rtlik shakliga tayanadigan she‘riy janrlar (*to‘rtlik, ruboiy, tuyuq, murabba‘*) ning rivojlangani ma‘lum. Mahmud Koshg‘ariy ularni, asosan, *qo‘shug‘* yoki *she‘r* deb nomlagan.

Қайда экан (сөзсизим),
Кечалары йўқ уйқу.
(Т. 1. 81)

Унинг ишин битирдим,
Дўстини ҳам қочирдим,
Улум захрин ичирдим,
Ичди юзи тиртайиб.
(Т. 1. 82)

Одгил, ўғил, майдан ўгит,
 фазилат ол.
Бунда узур олим бўлиб,
 илмингни ёй.
(Т. I. 85)

Улуғлигинг ошса агар,
хушхулқ бўлғил.
Бек ёнида халқлар учун
хўб ин қилғил.

- **Alp Er To'nga haqidagi marsiya ham mavjud.**
Alp Er To'nga – turklarning qadimiy qahramoni. Yusuf Xos Hojib tojiklar uni Afrosiyob deb atashlarini yozgan. Mahmud Koshg'ariy Afrosiyobni Qashqarda – O'rdukent shahrida turar edi, deb ko'rsatadi. To'nga Alp Er – yo'lbars kabi kuchli bahodir demakdir. «Devon»da uning Barman, Barsg'an degan o'g'illari hamda Qaz ismli qizi haqida ham ma'lumotlar bor..

«Devon»da ana shu buyuk tarixiy shaxs – Alp Er To‘nga haqidagi bir necha to‘rtliklar saqlanib qolgan. Ular, asosan, Alpning vafotiga bag‘ishlangan. U tom ma‘nodagi marsiya namunasidir. Marsiyada Afrosiyob – Alp Er To‘nganing o‘limi achchiq qismat, dahshatli fojia, o‘rnini to‘ldirib bo‘lmaydigan yo‘qotish sifatida baholanadi

Alp Er To'nga – xalq sevgan qahramon. Shunga ko'ra uning oradan ketishi beklarning oti charchashiga, ularning g'am ostida qolishiga, yuzlarning sarg'ayishiga sabab bo'ladi. Xalqning bo'ridek ulishi, ya'ni haddan tashqari iztirobi, hatto yoqalarini yirtib yig'lashi, uning ustiga bu iztirobning davomi bo'lishi (yig'lab-siqtab yurdilar) xalqning Alp Er To'ngaga bo'lgan kuchli muhabbatini samimiy, ishonarli va ta'sirchan chizib bera oladi. Amirlar otlarining horishi uzoq va mashaqqatli yo'l oqibatidir. Demak, Afrosiyob motamiga kelganlar faqat yaqin-atrofdagilar emas, balki ancha olisdan ham kelishgan. Bunday ulug' insonning vafoti ularning ruhiyatiga kuchli ta'sir qilgan

Farzanlari

Qaz

Barman

Barsman

MAQOLLAR.

«**Ardam bashi – til**» [«San’at, fazilatlarning boshi til(da) dir]

«**Qut belgusi – bilig**» («Bilim – baxt belgisi»)

«**Ko‘k ko‘rdi, keragu yazti**» – «Mehnat va mashaqqatni ko‘rdi-yu, o‘tovini orqasiga yuklab oldi»

MAQOLLAR.

•

«Uma kelsa, qut kelar» – «Mehmon kelsa, qut kelar»

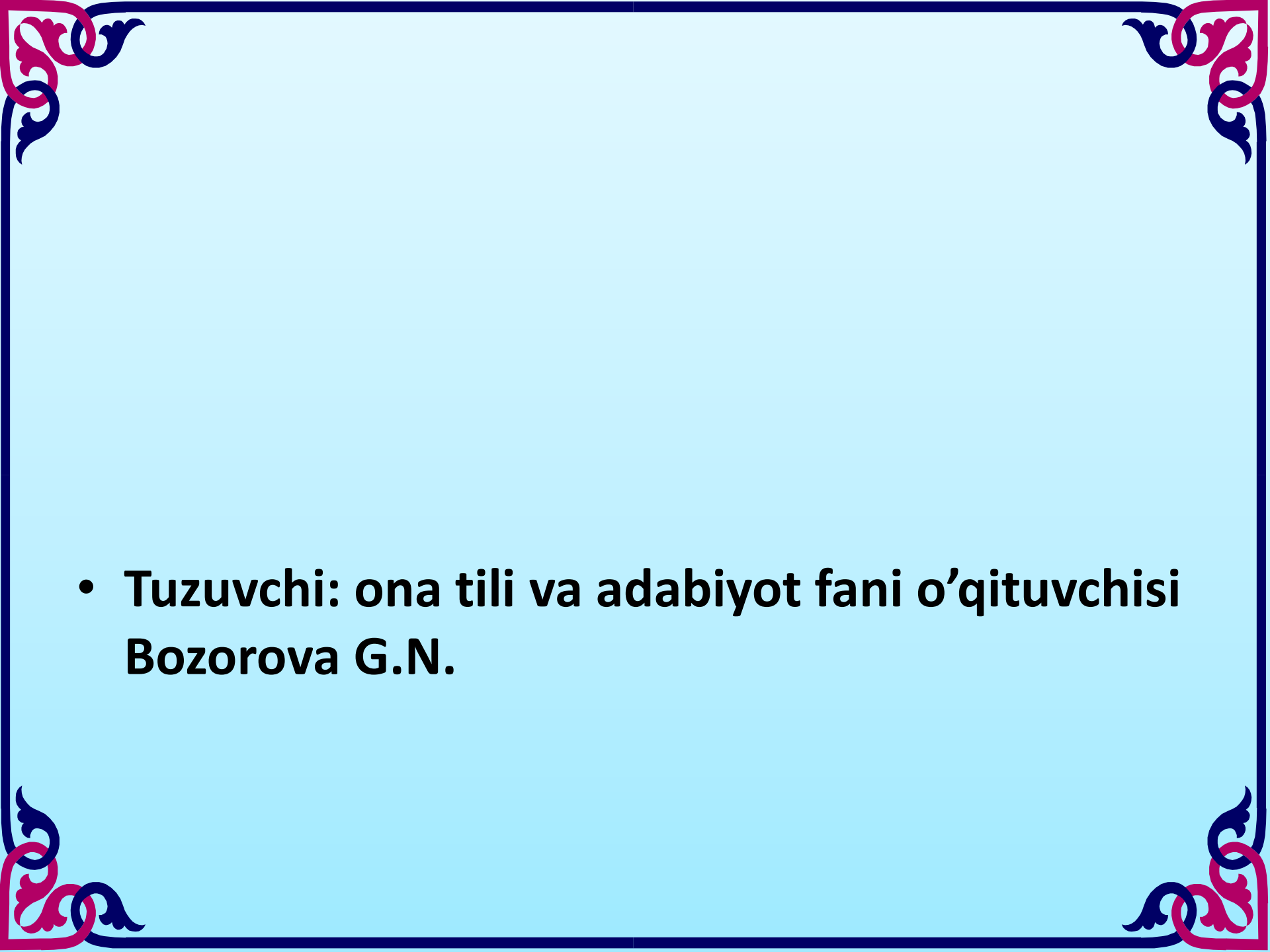
«Emgak ekinda qolmas» -Mehnat bekorga ketmaydi.

«Qish qo'niqi –o't» Qishning ziyofati – olovdir.

«Tulku o'z iniga ursa, ujuz bo'lur» Tulki o'z uyasiga qarab ulisa, qo'tir bo'ladi

Marsiya janri haqida

- Biror kishining vafoti munosabati bilan g'am-alam , hasrat va qayg'uni ifodalangan she'r yoki qo'shiq marsiya deyiladi.
- Alp er To'nga haqidagi marsiya shu janrning bizgacha yetib kelgan eng qadimiy namunalaridan biridir.Unda shu xalqning shu qahramonga bo'lgan hurmati va ehtiromi ko'rsatilgan.

-
- **Tuzuvchi: ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Bozorova G.N.**